

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІНДЕ ҚАЗАҚ МЕКТЕПТЕРІНІҢ ОРНЫ**Сара ОРЫНБАСАРОВА**

Қарағанды медицина университеті

Аңдатпа

Бұл күнде дамудың алдыңғы қатарында боламыз деп айта беретін межемізді айқындайтын жаһандану процесінің өзіндік қатерлері бар екендігі жасырын емес. Соның бастысы – ұлтты жоғалтпау. Жер бетіндегі адамзат баласының өз туыстығына, мекен етуіне, бірлесіп шаруашылық, еңбек етулеріне сай топ-топ, қауым-қауым болып өмір сүріп, замананың тарихи даму кезеңдерінен соң, тілі, өмір салты, сенімі, қорғанатын жаулары ортақ ұлттар мен ұлыстарға, рулар мен аталастарға бөлінгендігін қисынды түсінікке сай қабылдаймыз.

Кіліт сөздер: Ұлттық Тәрбие, Халық Педагогикасы, Ұлттық Құндылықтар

Адамзатқа түскен кітаптарда да бұл жөнінде пікірлер бар. «Әй, Адам баласы! Күмәнсіз сендерді бір ер, бір әйел ретінде жараттық, сондай-ақ бір-біріңді тануларың үшін сендерді ұлттар, ұлыстар қылдық». Түрлі діндердің ғасырлар бойы жинаған мол жасампаздық тәжірибесін пайдаланып, Құран сөзін бітімгершілік пен келісімнің пәрменді құралы ретінде пайдалануымыз керек.

ҰЛТ – бабалар тарихынан үзілместей тек тартқан, рухани үндестігі бар, кескін-кейпі мен әдет-дағдыларына дейінгі ұқсастығы саналы қалыптасқан, мәдениеті мен тілі, өсіп-өркендер нақты мекені бар адамдардың қауымдастығы.

«Тіршілік тезіне төтеп бере алмай жер бетінен ұлт ретінде жойылып кеткен елдер қаншама. Біз өзгенің қателігінен, өткеннің тағылымынан сабақ ала білуіміз керек. Ол сабақтың түйіні біреу ғана, ол - МӘҢГІЛІК ЕЛ», - деді Елбасы.

Осы жолдауда атап көрсетілген ұлттық идея біздің ұлттық идеологиямызға негіз болуы тиіс. Бұрын ұлтқа қатысты орындалмай жатқан мәселелердің бәрін ұлттық идеяның жоқтығынан деп ойлаушы едік. Енді халқымыз үшін, ұрпағымыз үшін, болашағымыз үшін жалтақтайтын мәселеге негіз болардай «Мәңгілік ел» идеясын тірек етеміз.

Демек, ұлттық тәрбиеде басшылыққа алардай қандай мемлекеттік құжаттар бар?

“Интеллектуалды ұлт – 2020” ұлттық бағдарламасы

«Мәңгілік ел» – ұлттық идеясы

«Ұлы дала елі» – балама атау идеясы

Қазіргі кезеңде әлемнің әр түкпірінде өткір қойыла бастаған ең өзекті жайдың бірі – осы ұлттық тәрбие мәселесі болып отыр. Ол жайдан-жай емес, әрине. Ұлттық тәрбиенің ең маңызды тұсы – адамды ойлануға, жауапкершілік алуға үйретуі. Себебі, әрбір жеке адам, ең алдымен, өзінің белгілі бір ұлттың мүшесі екенін іштей терең сезініп, санада сілкініс жасауы керек екенін, содан кейін барып, жалпыадамзаттық қоғамға лайық орнын белгілеу қажеттігін сіңіруі болса керек. Бұл жерде негізгі әңгіме арқауы мемлекетшілдік, ұлттық сана, ұлттық ұстаным, ұлттық мүдде туралы болып отыр. Өйткені, біздің төлтума бітімімізді, қайталанбас ұлттық болмысымызды, ұлттық ойлау машығымызды, қала берді ұлттық кейпімізді сақтап қалу бәрінен маңызды.

Ұлттық тәрбие туралы идея бүгінгі күн талабы мен өмірлік қажеттіліктен туындап отыр. Қазақ елінің әлемдік кеңістікте өз жолын таңдауы – әрбір қазақтың емін-еркін өмір сүруінің кепілі. Ол сөзсіз ұрпақтар қамы деген ұғыммен үндеседі.

Халық педагогикасы, қазақ этнопедагогика ұлттық тәрбиесі тақырыбы аясында көптеген ғылыми еңбектер қорғалып, монографиялар мен оқулық-оқу құралдары шықты. Қ.Жарықбаев, С.Қалиев, Ә.Табылдиев, С.А.Ұзақбаева, К.Ж.Қожахметова, Қ.Бөлеев, С.Ғаббасов, Р.Дүйсембінова, т.б. ғалымдарды атап айтуымызға болады.

Ұлттық тәрбиеге негіз болатын – ұлттық құндылықтар. Бұл жөнінде дала ойшылдарынан бастап, би-шешен, жырауларымыз, ақын-жазушыларымыз да тәрбие мектебіне дидактикалық материал болатын идеяларын шығармаларында айтып отырды. Мұқағали Мақатаевтың «Үш бақытым», Мұхтар Шахановтың «Төрт ана», Мұхтар Арынның «Бес анық» сияқты дамыта келіп, жасалған ғылыми тұжырым.

1. Ұлттың басты құндылықтары – жері, халқы, тілі, тарихы.

2. Ұлттық нышандары – Ту, Герб, Гимн.

3. Ұлттық мәдениеті – өнер түрлері, салт-дәстүрі, ерекшеліктері және т.б.

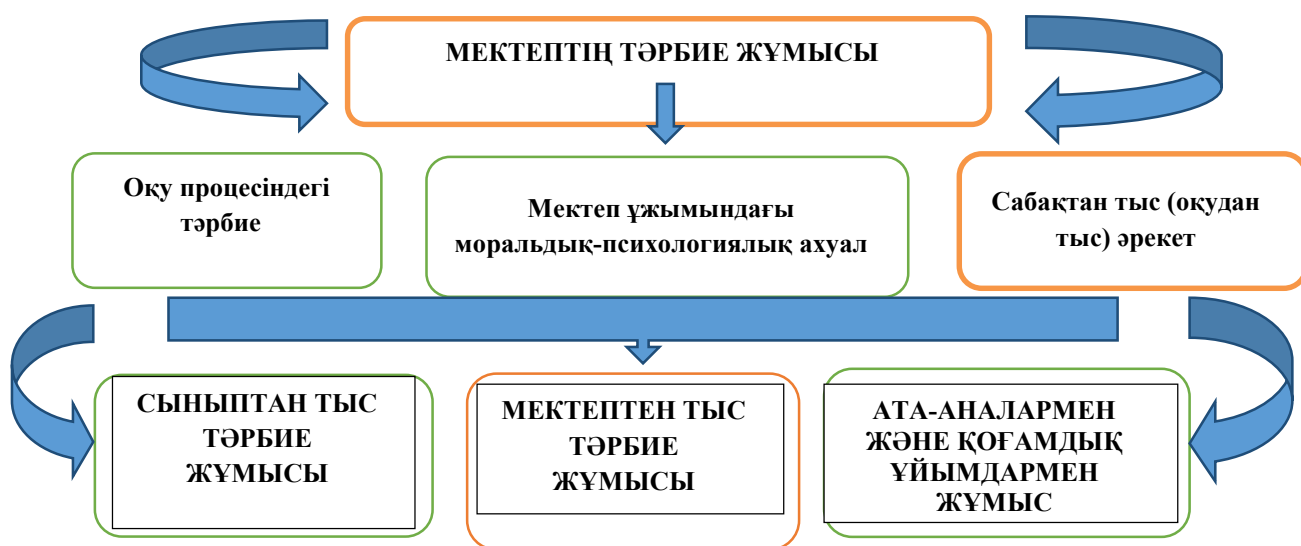
4. Дала ойшылдары мен қазақ зиялыларының өнегелі іс-әрекеттері мен сөздері, т.б. жатады.

1-кесте. Ұлттық құндылықтар жүйесі.

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР	ТІЛ	Қарым-қатынас, байланыс, дискурс, т.б.
	ДІН	Сенім, наным, құран, хадис, шарият, неке, ахлақ, фиһк, ақида, сиар, т.б.
	ДІЛ	Тұрмыс, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ырым-тыйым, т.б.
	ТАРИХ	Отанға қатысты: оқиғалар, көтерілістер, төңкерістер, замана ағымымен даму, т.б.
	ҚҰҚЫҚ	Заң, ереже, жарғы, мұрагерлік, мирасқорлық, т.б.
	ӨНЕР	Сөз өнері, саз өнері, қол өнері, сәулет өнері, бейнелеу, кескін, т.б.
	АҒАРТУ	Тәрбие, әлеуметтендіру, білім, ғылым.

Тәрбие жұмысы — бұл жеке тұлғаның неғұрлым толық дамуына бағытталған ересектер мен балалардың тіршілік әрекетін ұйымдастыруға бағытталған мақсатты іс-әрекет.

Мектептің тәрбие жұмысын жүйе ретінде өзара байланысқан блоктар түрінде көрсеткенде, төмендегіше көрініс береді (1-сурет):

1-сурет. Мектептің тәрбие жұмысының құрылымы

Қазақ мектептеріндегі тәрбие жұмысы, аты айтып тұрғандай өзіндік ұлттық ерекшелігімен, жаңашылдығымен айшықталуы керек. Яғни, қазақ мектебіндегі оқу-тәрбие үдерісіндегі жаңашылдық:

- білім беру мазмұнындағы ұлттық құндылық;
 - оқу-тәрбие үдерісінде; әдістерінде; технологиясында; оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыруда; шағын жинақты мектептің басқару жүйесінде көрініс табуы керек.
 - Оқытудың сабақтан тыс шығармашылық түрі арқылы: пән апталығы, түрлі байқаулар, зияткерлік олимпиадалар, турнирлер, марафондар. экскурсия және т. б.
 - Клубтық және үйірмелік іс-әрекеттер арқылы: ұлттық сана қалыптастыру орталықтары, ұлттық драмалық-музыка үйірмелері, ұлттық дүниетаным қалыптастыратын үйірмелер;
 - Кітапханаларға, мұражай, театрларға, көрмелерге жүйелі және үзбей бару арқылы жүзеге асады.
1. Сынып ішінде жүргізілетін тәрбие жұмыстары.
 2. Сыныптан тыс уақытта жүргізілетін тәрбие жұмыстары: а) клуб, үйірмелерде жүргізілетін тәрбие жұмыстары; ә) сынып аралық тәрбие жұмысы болып екіге бөлінеді.
 3. Қоршаған ортаға ізгілік қарым-қатынасын және жеке тұлғаның адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру.
 4. Жеке тұлғаның бойындағы адамгершілік негіздерді қалыптастыруда адамгершілік сезім, адамгершілік сана, ерік, ойлау қабілетін жетілдіру болып табылады.
 5. Жеке тұлғаның ішкі қажеттілігі бойынша өзін-өзі жетілдіруді қалыптастыру.

Сыныптың тәрбие жүйесі

Сыныптың тәрбие жүйесі – бұл сыныптағы оқушылардың әрекеті мен дамуына жағымды, қолайлы жағдай қалыптастыратын, ықпал ететін өзара қарым-қатынастар мен тәсілдердің кешені.

Тәрбие жүйесі не үшін қажет?

Тәрбие жүйесін қолдану тәрбие үдерісінің мақсатқа сәйкес, басқарылатын, нәтижелі, тиімді болып қалыптасуына әсерін тигізеді. Тәрбие үдерісінің рөлі білім беру жүйесі үшін өте маңызды.

2-сурет. Тәрбие жүйесінің кешенділігі

Тәрбие жүйесін құруда ескерілетін жайттар:

- оқушылардың қызығушылығы, қабілеті, қажеттілігі ;
- педагогикалық ұжымның мүмкіндігі (мектеп қандай әрекет түрлерін ұйымдастыра алады), шығармашылық әлеуеті (потенциалы);
- кез-келген ата-ананың білім мен тәрбиенің нәтижесіне мүдделілігі болуы.

Тәрбиенің негізгі педагогикалық ұстанымдары:

1. Сынып ұжымының жалпы тіршілік әрекетін қамтамасыз ететін міндеттерді шешуде сынып жетекші мен оқушылардың біріккен серіктестігі.
2. Тұлғаның жеке-дара маңызды қасиеттерін тәрбиелеу: патриотизм, ұлтжандылық, жауапкершілік, қарым-қатынас мәдениеті, адамгершілік .
3. Рухани, жан-тәнімен жұмыс істеу, адамгершілікті қалыпты жағдай ретінде қабылдау .
4. Оқушыларды мәңгілік басым (жалпыадамзаттық) құндылықтарға бағыттау. Олар: Отан, отбасы, адам, білім, еңбек, мәдениет, бейбітшілік, табиғат, адамгершілік, ақиқат, сұлулық т.б.

Ұлттық тәрбие жүйесінің негізгі қағидалары:

- әр балаға көңіл бөлу;
- ұлттың, қоғамның қажетіне сай басымдылықтарды пайдалану;
- көпшілік қатыса алатын қоғамдық тәрбиені орнату;
- ұлттық тәрбие беретін тәрбие субъектілерін тарту;
- ата-аналардың ұлттық тәрбие үйренетін университетін ұйымдастыру;
- ұлттық мәдени орталықтарын, этноауыл құру;
- ана тілде сөйлеу, салт-дәстүрді сақтау, имандылық тәрбиесіне көңіл бөлу, т.б.

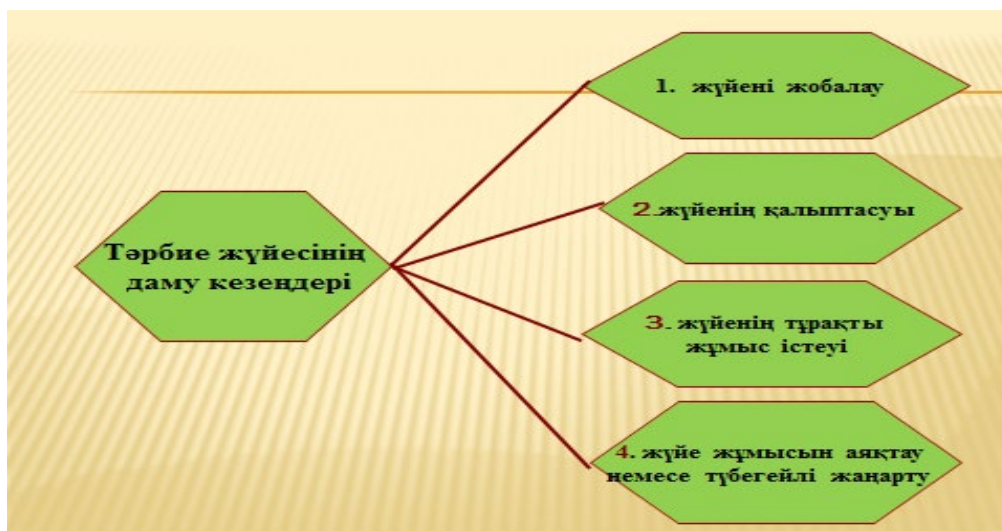
Тәрбие жүйесінің аса маңызды, айқындалған 5 компоненті:

3-сурет. Тәрбие жүйесінің маңызды компоненттері

1. **жеке дара-топтық;** (жеке ерекшелігі, ата-тегі, шежіресі, әулеті, ауылы, т.б.)
2. **құндылық-бағдарлы** (ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие бағдарламалары, ата мектебі, әже мектебі, әкелер мектебі, клубтар, ұлттық өнерге арналған үйірмелер, ұлттық спорт секциялары, ата кәсіпке қатысты)
3. **атқарымдық-әрекеттік:** жеке оқушы, сынып, мектеп ұжымы мен отбасы, әлеуметтік орта, аулалық клуб, елді мекен әкімшілігі
4. **кеңістіктік-уақытты** (білім беру кеңістігіндегі тәрбиенің кезеңдермен даму мүмкіндігі, әр оқушының тәрбиелік мүмкіндігі мен топтың, сыныптың, ұжым тәрбие жұмыстарының жүйелі және уақытқа бағынуы, жоспарлау: перспективалық, стратегиялық, т.б.)
5. **диагностикалық-нәтижелілік** (Ұлттық тәрбие беру жүйесінің нәтижелік көрсеткіштері; нәтижесін анықтаудың әдісі мен тәсілдері)

Тәрбие жүйесінің қалыптасып, дамуында келесі 4 кезеңді атауға болады:

4-сурет. Тәрбие жүйесінің даму кезеңдері

1-кезең – **жүйені жобалау** (бұл кезеңде сынып оқушыларының қызығушылығын, қабілетін, мінез-құлқын, т.б ерекшеліктерін зерттеу жұмысы атқарылады);

2 кезең – **жүйенің қалыптасуы** (бұл кезеңде оқушылардың өзара қарым-қатынастарының қалыптасып, ұжымдық бірлікті сезінуіне бағытталған бірлескен әрекеттерге ерекші мән беріледі, сыныптың жеке дәстүрлері қалыптасады.);

3 кезең – **жүйенің тұрақты жұмыс істеуі** (өзіндік бастаманы, өз бетімен әрекет етуді дамыту, қабілеттерінің дамуына қолайлы орта қалыптастырылады);

4 кезең – **жүйе жұмысын аяқтау немесе қайта жаңарту** (бұл жерде екі бағыт болуы мүмкін: бірі сыныптағы ең үздік әрекеттің, әдістің барлық мектептің игілігіне айналуы; екіншісі – жаңа әдіс, әрекет, тәсілдерді табу арқылы сынып тіршілік-әрекетін жаңарту).

Тәрбие мақсаты: Жан-жақты үйлесімді дамыған, әлеуметтік бағытталған, дұрыс шешім қабылдай алатын тұлғаны (ұлт субъектісін) тәрбиелеу

Өртүрлі жастағы мектеп оқушылары үшін басты әлеуметтік құзыреттілік негізіндегі тәрбие мақсаттары төмендегі кесте бойынша ұарастырылған.

2-кесте. Оқушылардың әлеуметтік құзыреттіліктері

Әлеуметтік құзыреттіліктер	1-4 сынып	5-7 сынып	8-9 сынып	10-11 сынып
Танымдық	Қызығушылық, құмарлықты дамыту	Танымдық қызығушылық, ықыласын дамыту	Танымдық белсенділікті дамыту	Танымдық белсенділікті қалыптастыру
Қоғамдық	Мектеп пен отбасына сыйластықты дамыту	Адамдарға сыйластықты, қадірлеуді дамыту	Қоғам мен билікке құрметті дамыту	Азаматтық ұстанымын қалыптастыру

Еңбек	Еңбекке қызығушылық дамыту	Еңбексүйгіштік дамыту	Еңбекке қажеттілікті дамыту	Кәсіби өз орнын табуға дайын болу қабілетін қалыптастыру
Экологиялық	Табиғатқа ұқыпты қарауды дамыту	Экологиялық сауаттылықты дамыту	Экологиялық мәдениеттілікті дамыту	Табиғи қажеттілікті, мұқтаждықты шешуді қалыптастыру
Көркемдік	Сұлулық сезімін дамыту, баулу	Көркемдік талғамды дамыту	Көркемдік мәдениеттілікті дамыту	Ақиқатқа, болмысқа көркемдік қарым-қатынасты қалыптастыру
Жеке-дара	«Мен - адаммын» ұғымын дамыту	«Мен - тұлғамын» ұғымын дамыту	Өзін-өзі және өзара сыйластықты дамыту	Жеке дара және дүниеге көзқарасын қалыптастыру арқылы өз болмысын анықтау және өзін-өзі тәрбиелеу.

Мектептің тәрбие жүйесі мемлекеттік тәрбие бағдарламалары мен басты құжаттарын негізге ала отырып жасалған арнайы тәрбие тұжырымдамасымен жүзеге асады да білім беру мекемесіне қатысты, ықпалды арнайы ұйымдар мен ұжымдар, жекелеген бастамашыл топтар жұмылдырылады. Демек, жүйешелердің негізінде жүйе құралып, белгілі мақсатта құрылым бойынша жұмыс жасайды.

3-кесте. Ұлттық тәрбие жүйесінің маңызды құрамы:

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ ЖҮЙЕСІ		
(Ақсақалдар алқасы)		
ӘКІМШІЛІК	МЕКТЕП ҰЖЫМЫ	Б А Қ
Қоғамдық тәрбие	Арнайы тәрбие	Әлемдік тәрбие
Отбасы тәрбиесі	Мектептің тәрбие жүйесі	Телеарналар
Ата педагогикасы	Сыныптағы тәрбие жүйесі	Газет-журналдар
Әже педагогикасы	Ұжымдық	Ғаламтор
Әке тәрбиесі	Топтық	Әлеуметтік желілер
Ана тәрбиесі	ұжымдық	Ұялы телефон қосымшалары
Кішіге үлкен тәрбиесі		Еркіндік тәрбиесі

Ұлттық тәрбие жүйесін тиімді жүзеге асыру шарттары:

- Тәрбие тұжырымдамасы мен тәрбие бағдарламаларының аясында мектептің мүмкіндігіне сай тәрбие жұмыстарын жүргізетін өзара байланысты жүйе құру;
- Ұлттық құндылықтарға негізделген авторлық бағдарламаларды тәрбие жұмыстарында басшылыққа алу.
- Ұлттық тәрбие беру мүмкіндігі бар тәрбие субъектілерін мектепке (кеңесшілікке, ақылдастар алқасына, клуб, мектеп, секция, үйірме жүргізуге) тарту;
- Отбасында ұлттық тәрбие берілуі үшін ата-аналар университеттері арқылы білім беруді ұйымдастыру;

- Жергілікті жердің ұрпақ тәрбиесіне ықпал етер мүмкіндігін ескере отырып, тәрбие жұмыстарын (еңбек жұмыстарына көмектестіру, экскурсия ұйымдастыру, кен орындарымен байланыс, ата кәсіпті насихаттау) жоспарлау;
- Әрекет пен шаралардың жүйелілігі үшін барлық мүмкіндіктерді ескеру;
- Жеке оқушының қабілеті мен тұлғалық ерекшеліктерін мақсатты, жүйелі, үздіксіз дамыту;
- Тәрбиелік шараларды: ұлттық және мемлекеттік мерекелер, жергілікті кәсіби меркелерді тойлаудың дәстүрлілігін сақтау;
- Жоспарлау, қолданылатын әдіс-тәсілдерінің әртүрлілігі, өткізу, насихаттау, нәтижесін бақылау мен бағалау, салыстыру.